

Эсеналиева К.

**КӨП ТИЛДҮҮ БИЛИМ БЕРҮҮ ШАРТЫНДА ОКУУЧУЛАРДЫН
ДҮЙНӨ ТААНУУ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН
ПЕДАГОГИКАЛЫК БАГЫТТАРЫ
(Кыргыз тилин (2) экинчи тил катары окутуунун үлгүсүндө)**

Эсеналиева К.

**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ
КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПОЗНАНИИ МИРА УЧЕНИКОВ В УСЛОВИЯХ
МНОГОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

K. Esenalieva

**PEDAGOGICAL DIRECTION IN FORMING OF COMPETENCE
IN COGNITION OF THE WORLD OF STUDENTS IN THE CONDITIONS
OF MULTILINGUAL EDUCATION**

УДК:371.3:494.3

Бул макалада Кыргыз Республикасында окутуу (орус, өзбек, тажик, түрк, англис ж.б.) чет тилдерине жүргүзүлгөн көп тилдүү билим берүү шартындагы мектептерде кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу контекстинде каралды. Интерактивдүү окутуудагы инсандын компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык алты багыты белгиленди. Алардын инсандын социалдык жана дүйнө таануу компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык эки багытына кеңири изилдөө, эксперимент жүргүзүлөт. Аныктоочу, калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыгында “Социалдык чөйрө менен иштөөнүн модели”, “Интерактивдүү окутуудагы психологиялык-педагогикалык ыңгайлуу жагдайды түзүү модели”, мугалимдин, окуучунун ишмердиктерин баалоонун SMART критерийлери, индикаторлору иштелип чыгып, тажрыйбада тастыкталып, мугалимдерге сунушталат.

Негизги сөздөр: социалдык, дүйнө таануу, таанып билүү, активдүүлүк, өнүктүрүү, компетенттүүлүк, калыптандыруу, индикаторлор, SMART- критерийлери

В данной статье раскрывается, как через преподавания кыргызского языка ученик взаимодействует с окружающей средой и его прогресса в обучении. Исследованы и даны определения к шести направлениям интерактивного обучения, которые развивают активность ученика. Конкретно исследованы и изучены две компетенции личности: социальная и познание мира учебно-познавательная. В результате проведенного, исследованного эксперимента разработаны для учителей критерии и индикаторы оценивания а также две модели: “Работа с социальной окружающей средой” и “Создание благоприятной психолого-педагогической среды в интерактивном обучении”. Эти модели благополучно прошли эксперимент, и предлагаются учителям для применения в их работе.

Ключевые слова: социальный, познание мира, познавательный, активность, развитие, компетентность, формирование, индикаторы, SMART-критерии.

The student's inter social joint activities with environment, improving further, partnership, communication making on the model of Kyrgyz lesson are realized and using conditions are defined. Six directions of students' pedagogical activeness on the base of interactive teaching are clarified. The

deep researching and experimenting of two pedagogical directions purposeful and social learning competence forming were done. “The model of working with social environment”, “The model of psychological-pedagogic convenient conditions in interactive teaching” was worked out for the teacher as a result of identifying, forming experiment and was approved while experimented and suggested.

Key words: social, the cognition, cognitive, activeness, development, competence, formation, indicators, SMART criteria.

Акыркы мезгилде коомдук жашоо тиричилик, коомдук аң-сезим ар кандай көптөгөн өзгөрүүлөр, жаңылануулар менен коштолууда. Мындай жаңылануулардын эң орчундуулары катары коомдук турмушта демократиялык процесстердин жана базар экономикасынын кулач жайышы эсептелет.

Ошол эле мезгилде, демократиялык коомдун жана базар экономикасынын эң маанилүү ажырагыс көрүнүшү-атрибуту катары социалдык чөйрөгө, билим берүү системасына тандалбастан иретсиз кирип жаткан же атайын таңуулаган ар кандай терс көрүнүштөрдүн жайылышын дагы тана албайбыз. Андыктан, ар кандай өзгөрүүлөргө сын пикирде боло алган, учурдагы социалдык кырдаалдарды түшүнүү менен чөйрөгө ийкемдешип алака түзө алган; ар кандай проблемалардын келип чыгыш себептерин андаган жана аларды чече билген, активдүү, ишмер, көп тилди-маданиятты түшүнүп-билген, инсандардын дүйнө таануу компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык багыттарын ачыктоо учурдагы билим, тарбия берүүчү мекемелердин актуалдуу маселелеринен болуп саналат.

Жаштарды аталган маселелерди чечүүгө даярдоо үчүн жаңыланган билим мазмунун жана окутуу технологияларын киргизүү – учурдун талабы.

Андыктан, мугалимди окуу процессинде интерактивдүү же өз ара биргелешкен, көп тилдүү билим берүүнүн контекстиндеги ишмердикке даярдоо, бул процессти илимий-педагогикалык жактан тастыкталган методикалык маалыматтар, эрежелер, көрсөтмөлөр, ар кандай моделдери менен камсыз кылуу зарылдыгы талашсыз.

Көп тилдүү билим берүү шартында окуучулардын дүйнө таануу компетенттүүлүгүн калыптандырууну шарттоочу технологиялардын теориялык-педагогикалык багыттарын аныктамайынча жана мындай иш алып баруучу мугалимди даярдамайынча, окуучунун билим сапатын жогорулатуу жана аны активдештирүү маселесинин чечилиши оор. Андыктан, өнүккөн коомго шайкеш келген башка тилдин жана маданияттын адамдары менен өз ара кызматташтыкка даяр активдүү, демилгелүү инсанды калыптандыруу жолдорун изилдөө иштин актуалдуулугун айкындайт.

Андыктан Кыргыз Республикасында окутуу (орус, өзбек, тажик, түрк, англис ж.б.) чет тилдерине жүргүзүлгөн көп тилдүү билим берүү шартындагы мектептерде кыргыз тилин 2 экинчи тил катары окутуу контекстинде каралат. Учурда салттуу окутууда колдонулуп келген грамматикалык категорияларды куру жаттоодон алыстап, кыргыз тилин (2) функционалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктүн негизинде окутуу – б.а. реалдуу турмушунда пайдаланууга туура келген кеп кырдаалын, андагы активдүү сөздөрдүн логикалык байланышына карата өлчөп, ченемдеп берүү каралды.

Интерактивдүү окутуудагы инсандын компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык алты багыты белгиленди. Алардын инсандын социалдык жана дүйнө таануу компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык эки багытына кеңири изилдөө, эксперимент жүргүзүлөт. Көп тилдүү билим берүүнүн шартында башка тилдин жана маданияттын адамдары менен кызматташтыкка даяр, социалдык жана максаттуу дүйнө таанып-билүү компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык багыттарынан баштоо талашсыз маселе.

Ошентип, окуучунун бөтөнчө тилдүү, маданияттуу адамдарды түшүнүүгө, өз ара ал социалдык чөйрө менен биргелешип аракеттенүүсүн, алдыга илгерилөөсүн, ар түрдүү социалдык формаларды колдонуп, өнөктөштүккө, алака түзүүгө үйрөтүүнү кыргыз тили 2 сабагынын үлгүсүндө ишке ашыруу жолдорун, пайдалануу шарттарын ачып берүү милдетин койдук.

Окуучулардын чыгармачылык жол менен иштешин жана сабакка катышуусун, окуучунун активдүү дүйнө таанып-билүүсүн, өздөштүрүүсүн, жетишүү натыйжаларын баалоо милдети коюлду. Баалоо окуучунун жүрүм-турумунан, жооп бергенинен, турмушта колдонгонунан байкалуучу, болжолдуу натыйжага жеткендигин далилдөөчү конкреттүү белгилер – б.а. баалоонун SMART¹, критерий², ин-

дикатор³, таксономия⁴ сыяктуу өлчөө каражаттарына таянуу аркылуу жүзөгө ашырыла тургандыгы илимий изилдөөлөрүбүздөн [7,8,ЭД], иш тажрыйбабыздан белгилүү болду.

Активдүүлүктүн бул түрүн дүйнө таанып-билүүдө бир гана тажрыйбага таянбастан, мугалим тарабынан алдын алып пландоо, мониторинг-байкоо жүргүзүү жана окутууда ар түрдүү текшерүү иш-аракеттери менен коштолору изилдөөбүздөн аныкталды [3,9,10,11]

Ошондой эле интерактивдүү окутуунун шартында мугалим окуу процесстин уюштуруучусу, андан соң, окуучулар үчүн жардам берүүчү-фасилитатор андан кийин гана – жаңы маалыматтын булагы, билимди алып жүрүүчү адис катары иш алып барат. Фасилитатор деген сөз – бул билим алуу процессин жеңилдетүүчү, багыттоочу, окуучулар тарабынан билимди жекече издөөсүндө жардам көрсөтүүчү адам, мугалим дегенди билдирет [3,5,6,10,11].

Мындай фасилитатордук жардам окуучулардын, эмпирикалык интерактивдүүлүгүн алган билимдин жана маселенин келип чыгыш себебин, натыйжасын, анын далилдерин турмуштук тажрыйбадагы өз байкоолору менен тыгыз байланыштырып, социалдык чөйрө менен кызматташууга, алган билимдерин бекемдөөгө өбөлгө түзөт. Окутуунун мындай технологиясы окуучунун алган билимин турмушта колдонуу, баалоо, жаңылыкты жаратуу активдүүлүгүн шарттап турат.

Алдын-ала инсандын социалдык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык багыттарына токтолуу менен инсандын социалдык активдүүлүгүн калыптандыруу деген түшүнүктү чечмелеп алдык. Инсандын социалдык активдүүлүгү деп, ар бир окуучунун сабакта же сабактан тышкаркы убактарда белгиленген бир ишти аткарууда курчап турган чөйрө, коом менен биргеликте аракеттенүүгө, мамиле кылууга, алар менен тыгыз байланышта болууга, маалымат алмашууга багытталган иш-аракети эсептелет [5,9,10,11].

Окуу процесиндеги инсандын социалдык активдүүлүгүн ишке ашырууда жалгыз гана мугалим менен окуучулардын ортосундагы иш-аракет жетишсиз. Активдүүлүк инсандын чөйрөсүндөгү мугалимден башка адамдар: ата-эне, туугандар, улуу муундар, достору, коомдук мекемелер, ишканалар, жеке адамдар, ишкерлер менен кырдаалга жараша алака түзүп, мамиле кылууну талап кылат. Мында коомчулуктун өкүлдөрүнүн окуучулар менен өз тажрыйбасын бөлүшүп, азыркы, келечектеги пландары менен тааныштырып, пикир алышуусу; суроо-жооп

¹ SMART -Specific – анык, такталган (конкреттүү), Measurable – өлчөнүүчү, Achievable -жетишкидей, Realistic – реалдуу, Time-bound -мөөнөттү аныкталган, б. а. (анык, өлчөнүчү, окуучунун мүмкүнчүлүгүнө ылайык-жетишкендей, маанилүү-реалдуу жана мөөнөтү так аныкталган); деген англисче кыскартылган сөздөрдүн түшүндүрмөсү;

² **Критерий** – бул баа берүүгө, бир нерсени аныктоого жана классификациялоого негиз болуучу белги, баанын ченеми.

³ **Индикатор** – көрсөткүч – бир нерсенин абалын чагылдыруучу же көрсөткүч чен, “өлчөгүч-прибор” дегенди билдирет.

⁴ **Таксономия** – грек тилинен алынган: taxis – жайгашуу, катар, тартип, nomos - мыйзам – деп которулат.

аркылуу тактап кеңешүүсү; билимдин үзгүлтүксүздүгү, сабактын уланмалуулугу аркылуу ишке ашырылат. Аталган иш-чаралар социалдык активдүүлүктү камсыз кылып, мугалим тарабынан оптималдуу педагогикалык активдүүлүктү жаратып, окуп-үйрөнүүнүн турмуш менен байланышына эң мыкты шарттарды түзүп турат.

Ошентип окуу процессиндеги кездешүүчү көпчүлүк кемчиликтер, ийгиликсиздиктердин терс көрүнүштөрдүн эпсиз жактары жана интерактивдүү окутуунун шартындагы окуучулардын окуу ишмердигин уюштуруунун артыкчылыктарынын себептери анализге алынды. Жыйынтыгында, ар күнү сабактын *структурасы өзгөрүүсүз* тартипте кайталана берсе, окуучуларды чаалыктырып, алардын көңүл буруу активдүүлүгүн басаңдатары тажрыйбада далиленди.

Андыктан интерактивдүү окутуудагы социалдык активдүүлүктөр сабакты ар кандай жол менен уюштуруу маселесин алдыңкы планга алып чыгат. Изилдөөчүлөр интерактивдүү окутуудагы социалдык активдүүлүктөр жаңы билимди гана камсыз кылбастан, кызматташуунун, жамаатташуунун жаңы формаларын камсыз кылат жана бүтүндөй таанып-билүү процессине жагымдуу таасир тийгизет деп белгилешет [10,11] .

Интерактивдүү окутуунун шартында мугалимдин традициялуу үстөмдүк ролу төмөндөп, ал окуучуга тең келген, окуу процессинин тең укуктуу катышуучусу, жаратманы болуп чыга келет.

Мугалимдер үчүн интерактивдүү стратегияларды, технологияларды, ыкмаларды, – «эс алуучу көнүгүүлөрдү» («энерджайзер»), оюн-көнүгүүлөрүн айырмалап колдоно билүү ишмердиги өзгөчө маанилүү. Жекече, жуп менен иштөө жана өз ара биргелешип маалымат алмашып, жардамдашып иштөө үчүн сабакты пландаштырууда: психологиялык жагдайды түзүү зарыл. Ал эми, «эс алуучу көнүгүүлөрдү» («энерджайзер»), (окуучулар үчүн оюн сыяктуу, ал эми мугалимдер үчүн ал – сабакты бышыктоочу көнүгүү) туура тандоо, көнүгүүгө карата (кыймылдуу көнүгүү болсо бош жер ж.б.) сабактын жабдылышын, каражаттарын, шарттарын алдын ала «ийне жибине чейин» ойлонуштурат.

Интерактивдүү окуудагы социалдык активдүүлүктөрдү калыптандырууда мугалимдин иш стили өзгөчөлөнөт. [3,4,5,11].

Аталган талапты аткаруу үчүн мугалим учурдун талабына ылайык динамикалык өнүгүштөн артта калбастан тынымсыз билимин жогорулатуу керектигинен кабар берет.

Азыркы мезгилдеги педагогикалык практикада анчалык белгилүү болбогон интерактивдүү окутуу шартындагы мугалим-фасилитатордун жаңы позициясынын теориялык жана тажрыйбада колдонуу шарттарын ачып берүү бул изилдөөнүн милдеттеринин бири. Ошондуктан салттуу-традициялык окутуу менен жаңыча интерактивдүү окутуп-уюштуруудагы мугалимдин ишмердик милдеттеринин

өзгөчөлүктөрүн аныктап, анын индикаторун иштеп чыгуу зарылдыгы келип чыкты.

Аныктоочу тажрыйбанын негизинде инсандын социалдык жана максаттуу дүйнө таанып-билүү компетенттүүлүгүн калыптандырууда мугалимдин жекече стили жеке инсанды, топту, жалпы классты активдештирүүдө социалдык формалар, социалдык чөйрө менен натыйжалуу ишмердигин, билгичтигин текшерүүнүн, баалоонун критерийлери, индикаторлору иштелип чыкты.

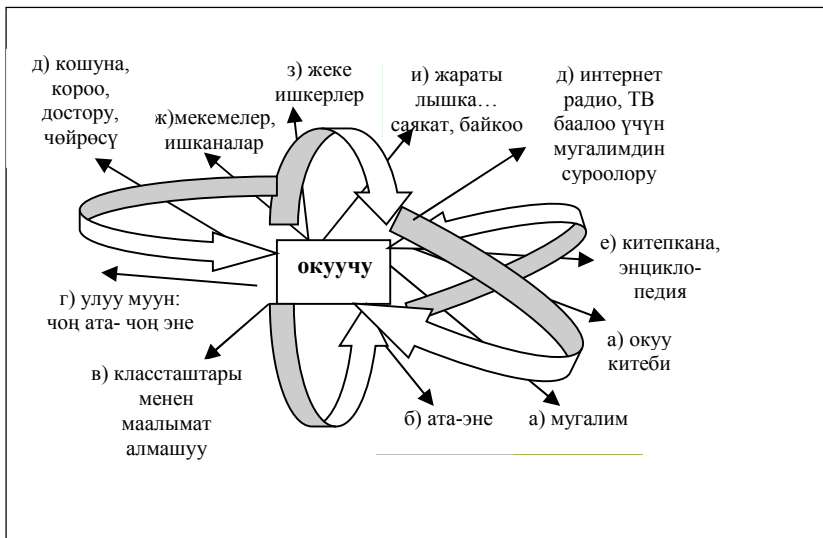
№ 1 таблицa: Мугалимдердин ишмердиктерин баалоонун критерийлери, индикаторлору

- Интерактивдүү окутуунун технологиясын сабактын максатына жараша окуу материалын жеңил кабыл алууну жана өздөштүрүүнү камсыз кылуучу методдорду ылайыктап колдонсо;
- Сабактын жабдылышына керектүү каражаттарды так аныктаса;
- Сабакты уюштурууда окуу процессинин катышуучуларын социалдык формаларды, социалдык кызматташтыкты уюштуруп (кичи топторду түзүү) максаттуу таанып-билүүчүлүк жактан активдештире алса;
- Интерактивдүү окуу чөйрөсүн түзүп жана (мотивдештирүүсү) бирдикте аракетке келтирүү менен билимин бекемдеп, аны калыптандырууну камсыздоого шыктандырса;
- Г.Гарднердин окуучунун көп түрдүү акыл-эс жөндөмдүүлүгү жөнүндөгү теориясын эске алып, алдын ала жекече таанып-билүү өзгөчөлүктөрүнө жараша ар кандай деңгээлдеги тест, тапшырма түзүү менен окуучуну активдештирип, иш жүргүзө алса;
- окуучулардын иш-аракети максаттуу таанып-билүүгө жана чыгармачылыкты өнүктүрүүгө багытталган, эффективдүү өз ара аракеттенген окуу чөйрөсүн уюштурса;
- тема боюнча, каралып жаткан маселелер жөнүндө ар түрдүү көз караштарды жаратып, кандай гана суроо болбосун талкуулоого, пикир алышууга, аралашууга даяр, өз ара түшүнүүсүн, өнөктөштүгүн камсыздап, убакытты туура бөлүштүрө алса;
- окуучуларды талкуулоо процессинин мазмунун, натыйжасын айырмалай билүүгө үйрөтсө;
- ар бир окуучуга өз оюн айтканга түрткү, өбөлгө түзсө жана аларды бирдиктүү иш-аракеттин эрежелерин сактоого үйрөтсө;
- окуучуларды ачык сүйлөшүүгө, башкалардын тажрыйбасын үйрөнүүгө шыктандыра алса;
- өз адынча жана топтун биргелешип иштөөдөгү ийгиликтерин каттоодон өткөрүп жана аларды атайы белгилеп турса;
- талкуулоонун жалпы милдеттерин эсине сактоого жана алардын маанилүүсүн бөлүп, айрым идеяларды тактоого көмөктөшсө;
- коомдун, техниканын тез өнүгүшүндө окуучулардын ар түрдүү булактардын (реклама, интернет ж.б) маалыматтардын (оң, терс) негизинде өнүгүшүн, калыптанышын көзөмөлдөсө; [1, 2, 28, ЭД].

Жогоруда белгиленген билгичтикке жана көндүмдөргө ээ болгон мугалимдин иш баруусунун натыйжасында инсандын өзгөрүшү, окутууну ар тараптуу өз ара кызматташтык катары көрүү жана "мугалим – окуучу", "окуучу – окуучу", "окуучу – окуучулар", «окуучу – ата эне», «чөйрө, коом – окуучу, мугалим» ж.б. биргелешкен системалуу аракети камсыз болору эксперименттин жыйынтыгында аныкталды.

Окуучунун жашоо тиричилигинде социалдык активдүүлүктүн калыптанышы атайын бир багытта гана ишке ашырылбастан, бүтүндөй билим берүү процессинин курамдык бөлүгү болуп саналып, ал окуучулар өздөштүрүп жаткан жалпы билимдин мазмунуна, максатына байланыштуу. Бул жагдайда инсандын социалдык жана максаттуу дүйнө таанып-билүү компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык багыттары боюнча изилдөөчү жана калыптандыруучу эксперименттин натыйжасында "Социалдык чөйрө менен иштөөнүн модели" иштелип чыгып (1-сүрөт), мугалимдерге сунушталды.

1-сүрөт. Социалдык чөйрө менен иштөөнүн модели:

Инсандын социалдык жана максаттуу дүйнө таанып-билүү компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча изилдөө жана эксперименттин жыйынтыгында мугалим алдын-ала класста төмөнкү психологиялык-педагогикалык ыңгайлуу жагдайды түзүү аркылуу окуучуларды интерактивдүү ишмердикке багыттоо зарыл экендиги тастыкталды.

2-сүрөт. Психологиялык-педагогикалык оң жагдайды түзүүнүн модели

Ошентип, аныктоочу, калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыгында кыргыз тилин (2) функционалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктүн негизинде окутуунун натыйжасында социалдык жана максаттуу дүйнө таанып-билүү компетенттүүлүгүн калыптандыруудагы "психологиялык-педагогикалык оң жагдайды түзүүнүн модели" (2-сүрөт) иштелип чыгып, тажрыйбада тастыкталып, мугалимдерге сунушталды.

Адабияттар:

1. Глобальное образование теория и практика ЮНИСЕФ ЦАРК, 2004 -179 б.
2. Границкая А.С. Научить думать и действовать: Адаптивная система обучения. - М.: Просвещение, 1991.- 175 с.
3. Гранник А.А., Гранник Г.Г., Концевая Л.А., Бондаренко С.М. Когда книга учит. 2-ое изд. - М.: Педагогика, 1991. – 256 с.
4. Отчет об основных результатах исследования «Национальное оценивание образовательных достижений учащихся» - 2007 С.3-9,10-11, 2008, 2009 гг. С. -13, 16-17.
5. Основные результаты международного исследования качества математического и естественнонаучного образования TIMSS-2003, М., 2004. С.-13-16
6. Учимся для жизни «Результаты международного сравнительного исследования функциональной грамотности 15-летних учащихся PISA-2006, Отчет ЦОМО -2007. С. -3-9
7. Норман Дж. Утраченные учителя, думающие ученики. Фонд «Сорос-Кыргызстан» Б.: 1999. -204 с.
8. Хан Н.Н Педагогические требования к организации коллективной познавательной деятельности учащихся.- Алма-Ата: 1986.-38 с.
9. Чошанов М.И. «Особенности деятельности учителя «конструктивиста» // Журнал «Директор школы», 2000. 79 с.
10. Эсеналиева К.Э. и др. «Формативное оценивание и методы личностно-центрированного преподавания и познания». Руководство для учителя. Всемирный банк, проект «Сельское образование», Б.: 2007, - 146 с.
11. Мектеп шартындагы интерактивдүү окутуунун илимий-педагогикалык негиздери п.и.к. педагогика илиминин кандидаты деген окумуштуулук даражаны изденип алуу үчүн жазылган диссертация 2010-ж. Автореф. дис.. канд.пед. наук. – Б., 2010. ЭД – Эл аралык долбоорлор

Рецензент: д.пед.н., профессор Бабаев Д.Б.